

Posudek vedoucího bakalářské práce: Zita Straková, *Obraz Cikána v české beletrii první poloviny 19. století* (K. H. Mácha), Praha, FHS UK 2008

V předložené bakalářské práci se autorka zabývá literárním obrazem Cikánů především v Máchově stejnojmenném beletristickém útvaru (napsán 1836, vydán v 50. letech 19. století) z (literárně)historické perspektivy. Historizace jejího prvotního předmětu, literárního obrazu, může být v zásadě dvojí: primárně se lze zaměřit na dobu vzniku díla, na to, jaké jiné tehdejší představy, názory a (literární) vzory ho ovlivnily. Sekundárně můžeme tento obraz srovnávat s dobou, do níž se hlásí, (a eventuálně ukázat, do jaké míry je dílo poplatné právě obrazům, sdíleným v době jeho vzniku, tedy svým způsobem ahistorické). Práce Zity Strakové je spíše literárněhistorická, i když se snaží vztáhnout Máchovo dílo nějakým způsobem k „sociální realitě“ života cikánských skupin nejen v českých zemích. Sociální realitou však může být i Máchova četba, jiná díla, přítomná ve veřejnosti, která Máchu (ale i jeho potenciální čtenáře) mohla ovlivňovat. A samozřejmě mohou být „sociální realitou“ (i když by to jiní spíše nazvali diskurzem nebo pamětí) i tradované představy o Cikánech a zkušenosti s nimi. Pokud již v úvodu podotýkám, že by práci prospěl alespoň pokus o „vykolíkování teoretického, resp. pojmového pole“, tedy o přesnější vymezení pojmu „literární obraz“, „literární vzor“ a vůbec pojednání vztahu mezi literárním dílem, autorem, jeho společenskými zdroji i společenskou recepcí, jsem si vědom, že takto teoreticky zakotvena není ani valná část literární historie a teorie, z níž Straková čerpala, a že je to tedy požadavek, jdoucí nad možnosti bakalářské práce. „Sociální dějiny“ vysoké i nízké literatury představují v českém prostředí stále spíše zbožné přání.

Ve vstupní části je vytyčeno téma (a odůvodněno jeho zúžení oproti původnímu záměru) a zhodnocena literatura. Z metodologické kapitoly bych vyzdvihl postřeh, spatřující kořeny romantických konceptů cikánské identity v pojetí osvícenském.

Píše-li autorka v následující kapitole o historickém kontextu, bylo by právě zde dobré specifikovat a důsledně rozlišovat, zda se jedná o kontext doby vzniku díla, či doby, do níž se dílo (v Máchově případě implicitně) hlásí. Až z dalšího výkladu je zřejmé, že historickým kontextem je zde jaksi obojí – raněnovověké pronásledování Cikánů či osvícenské pokusy o jejich sedentarizaci, jichž Mácha nemohl být současníkem, stejně jako situace cikánských kočovníků na počátku 19. století. Text na základě sekundární literatury rekapituluje historii Cikánů až po Máchovu dobu s důrazem na odlišné postavení Cikánů v Uhrách (s. 15). Tento přehled je nutný tím spíše, že Máchovi zjevně nešlo o nějakou přesnou časovou lokalizaci příběhu.

Autorka dále konstatuje, že Máchovi hrdinové „náležejí“ k uherským Cikánům, resp. že jejich obraz je Cikány uherskými nejsilněji ovlivněn. Mácha tedy při jejich vykreslování čerpal ze své současnosti (uherští Cikáni přicházeli v 1. polovině 19. století do Čech za obživou), ale tu přenesl do minulosti (s. 18), přitom však příliš nerozlišoval mezi uherským/maďarským a cikánským. Skupina, k níž se jeho hrdinové přidali, má podle Strakové naopak (stereotypní) rysy Cikánů, pobývajících v předosvěcenských Čechách (polodivoká otrháná tlupa). Otázkou zůstává, zda tato představa přežívala jaksi v obecném povědomí, nebo zda ji Mácha čerpal z literatury (a z jaké). Bezpečněji, na základě zaznamenané četby, lze oproti tomu identifikovat jeho zdroje z literatury „vysoké“ (Schiller, Goethe, Puškin, Scott, Byron). Nabízelo by se proto přesněji zkoumat a rozlišit, zda celé jeho líčení života cikánských skupin (skupinový „kolorit“) nečerpá pouze z těchto literárních pramenů.

Ačkoliv byl autor ovlivněn četbou či různými vzory, sám aktivně svůj příběh a své hrdiny utvářel a konstruoval i cosi jako jejich skupinovou identitu, jak autorka dovozuje ve 3. kapitole. I tam tento Máchův autorský konstrukt srovnává s poznatky o existenci cikánských skupin ze sekundární literatury, hovoří přitom o nejednotnosti cikánského národa, jehož existenci v minulosti, tedy v době svým způsobem „přednárodní“, předpokládá. Zároveň ukazuje, jak kulturní roztržičnost cikánských skupin, zčásti důsledek raněnovověkého pronásledování, takřka znemožnila uvažovat na konci 18. a na začátku 19. století o Cikánech v kategorii národa. Na nejednoznačnost situace poukazuje i autorčino konstatování, že v těchto dobách (tedy v 18. století) „měli Cikáni blíž k národu většiny než ke svému“ (s. 31) – jednalo se tedy o různé skupiny s hypoteticky společným původem, ale s nejasným povědomím o něm a tudíž nepevnou národní identitou?

Vědomí původu ani jazyk do máchovsky pojaté identity Cikánů podle Strakové nevstupují, zato ji u jeho hrdinů determinuje absence vlasti. Je třeba zde připomenout, že potulná existence jako znak Cikána či cikánství (s. 32) se neobjevuje až v osvícenství, ale je vlastní celému 17. a 18. století.

Tvrzení, že hrdinové nic neví o svých indických kořenech, jako by říkalo, že Mácha indický původ do své konstrukce cikánské identity nezařadil, byť o něm mohl teoreticky vědět. Je však s otázkou, zda přesvědčení o indickém původu Cikánů, obsažené v „ciganologických“ pojednáních, bylo v jeho současnosti natolik rozšířené.

Autorka dále analyzuje osvícenské konstrukce cikánské totožnosti a vychází přitom sekundárně z Grellmannova spisu *Die Zigeuner*. Staví vedle sebe Grellmannovu antropologii Cikánů a jejich vykreslení Máchou (byť Mácha přímo Grellmann zřejmě nečetl ani neznal) a nachází některé paralely. V kapitole věnované romantismu pak konstatuje, že úděl Čechů (coby národa) je u Máchy alegoricky vyjádřen pomocí údělu Cikánů. Oběma myšlenkovým/uměleckým proudům bylo společné nahlížení na cikánskou tematiku prizmatem představy (či konceptu) ušlechtilého divocha (důraz na sepětí cikánských hrdinů s přírodou), k nimž se v (pre)romantismu přimyká literární stereotyp zločince a vyvrhele, často nositele „skutečných“, civilizací a společenským řádem nedeformovaných hodnot. V Máchově případě se vedle statusu vyvrhele navíc staví symbol poutníka. Ve 4. kapitole, zasvěcené formálnímu rozboru *Cikánů*, Straková mimojiné dokládá, jak právě volba jazykových prostředků, zde

úsporný a vznešený slovní projev cikánských hrdinů, přispívá k jejich charakterizaci coby „ušlechtilých divochů“.

Srovnání Máchy a Josefa Svátka, resp. srovnání formální a obsahové charakterizace Máchových hrdinů s postavami ze Svátkovy *Pomsty cikánovy* (1881), které autorka podniká v 5. kapitole, nechává Máchu vyvstat coby romantického autora, naprosto podřizujícího práci s motivy, převzatými obrazy a charakteristikami Cikánů vyjádření idejí a pocitů (s. 58). I když k němu klademe do protikladu Svátka coby představitele historického románu, nelze ho (podobně jako Aloise Jiráska) označit za moderního historika, který do svého díla začleňoval „odborné závěry uznávaných vědeckých osobností“ (s. 57). Protiklad výsostně fikční beletrie a vědy je pro 19. století po mém soudu poněkud zjednodušující. Spíše než z nashromážděných „vědeckých“ poznatků čerpal Svátek ze svých archivních nálezů, o tom, že by se historická „věda“ 2. poloviny 19. století nějak příliš zabývala Cikány, se navíc nedá hovořit. Řečeno s (nikoliv nesporným) Haydenem Whitem, co do vyjadřovacích prostředků, ale přístupů či rozvržení a pojmání dějin, se tato „věda“ od beletrie možná až tolik nelišila. Svátek, který nebyl ve středu autorčina zájmu, je toho, dokladem, byť možná poněkud hraničním a „populárním“.

V této souvislosti není zcela přesné hovořit o tom, že Svátek nebyl „historicky adekvátní“ (s. 61) bez toho, abychom tuto „adekvátnost“ nějak vymezili. Ve vztahu k čemu měl být adekvátní? Jde o dokumentární přesnost, co se týče doby, do níž se jeho román hlásí (1626), či postavení Cikánů v ní? Řekl bych, že jak Svátek, tak Mácha pouze jednotlivé rysy Cikánů či různě komplexní a pramenně podložené znalosti o jejich skupinách použili k literárnímu, tedy fikčnímu účelu. I když se Svátek snažil vyvolat dojem větší autentičnosti, vše je u něj podřízeno účelu, který není ani historický, ani dokumentární, ale – jak autorka výstižně poznamenává na s. 61 – mimojiné vzdělávací. Svátek do hlav svých cikánských hrdinů vkládal znalosti o původu skupiny, ke kterým ciganologie dospěla až o stopadesát a více let později (na s. 64 se autorka dokonce domnívá, že Svátek „převzal delší úryvek z Grellmannova díla a pouze jej zbeletrizoval“), v tomto ohledu tedy jeho přístup naprosto není vědecký, ale – pokud bychom použili silnější a ne zcela přesné výrazy – ahistorický a voluntaristický. V – možná poněkud zbytečně přeexponovaném – protikladu Máchy a Svátka vychází obraz Cikána u prvně jmenovaného jako literární stylizace. Autorka tak potvrzuje předpoklad, že u romantického básníka nelze očekávat, že by podal „literární reflexi stylu vyjadřování nižších společenských vrstev první poloviny 19. století“ (s. 53).

V závěru práce Straková znovu poukazuje na souvislosti zejména Máchových *Cikánů* s osvicenským, ale i navazujícím romantickým koncipováním obrazu příslušníků této skupiny. Postižení těchto charakterizačních rysů či dílčích představ přímo v beletristickém textu považují za největší přínos práce. Směry, jimiž by se mohlo ubírat další, více sociálněhistoricky (a možná i archivně) založené bádání, naznačuje autorka v závěru (s. 68).

Přes veskrze pozitivní hodnocení předložené práce si nemohu odpustit několik výtek. Čtenář či čtenářka by jistě přivítali předřazení jisté synopse *Cikánů*, postihující stručně jejich děj a postavy, před vlastní rozbor. Autorčina slova, že „pověst uvádí četné nepřesné či mylné údaje“ (s. 21) působí

poněkud úsměvně – na pověst samozřejmě nelze klást nárok věrohodnosti; je zjevné, že Máchas čerpal pro svou „fikci“ z jiné „fikce“, nárok historické pravdivosti tu není na místě. Ne zcela souhlasím s některými tezemi, které autorka přejímá ze sekundární literatury, například s Rheinheimerovým soudem, že Cikáni představovali v raněnovověkých společnostech jakýsi prototyp „jiného“ či „druhého“ (s. 42). Cikánští kočovníci se jistě v mnohém odlišovali od usedlého obyvatelstva, zároveň s ním ale měli četné, nejen nepřátelstvé kontakty. Odlišnosti ani jejich vnímání bych proto neabsolutizoval (například na úkor příslušníků jiných konfesí či náboženství – prototypem „odlišného“ mohl být stejně tak žid nebo muslim). Místo o tom, že Cikáni byli vnímáni jako lidé „nečistí“ (s. 60 s oporou v Rheinheimerovi a Hanzalovi) bych spíše dobově přiměřeně hovořil o lidech „nepočestných“. Píše-li autorka na s. 61, že z „historických pramenů ani nevíme, jak se Romové sami nazývali, zda již používali později zavedený výraz Rom“, bylo by na místě si uvědomit, že ani z relativně pozdější doby, z 19. a první poloviny 20. století, nemáme příliš dokladů o tom, jak se sami Cikáni/Romové označovali, a to jak ve svém jazyce, tak v jazyce zemí, kde dlouhodobě žili a který užívali, a že označení „Rom“ bylo alespoň na úrovni veřejného jazyka „zavedeno“ až v 2. polovině 20. století. Když autorka dále hovoří o cikánské identitě u Svátka (s. 64) a Máchy, bylo by možná lepší užívat výrazy jako původ či (pokrevní) spřízněnost, než „pokrevní čistota“ či „čistota krve“, byť v uvozovkách. Konečně bych mohl vytknout i poněkud schématický literárněhistorický výklad v závěrečném shrnutí (s. 67) v duchu: u Máchy je patrný vliv romantismu, ale i starší osvícenské pojetí; jak sama autorka ukázala v textu, u Máchy je patrný především vliv jeho četby, konkrétních autorů, ale pravděpodobně i jiných představ o životě cikánských skupin.

Kromě samostatné práce s poměrně velkým souborem (literárně)historické literatury a samostatného postupu autorky vůbec oceňuji také velmi dobrou, na FHS UK naprůměrnou jazykovou úroveň práce, kterou nesnižují ani drobné formální nedostatky či vyjadřovací nepřesnosti: na s. 12 tak autorka při líčení minulosti míchá přítomný a minulý čas, na s. 18 je užito ne zcela přiléhavé sloveso, resp. předpona („tyto tradice .. ubývají na významu“, správně pozbývají). Na s. 51 autorka náhle na několika místech přechází k psaní „cikán“, aniž by bylo jasné, zda tím míní jiný význam slova, snad způsob existence („poutník“). Za poznámkami po čarce autorka nedělá tečky, byť by je bylo možné považovat za větné útvary, naopak tečka za poslední částí názvu díla, citovaného v poznámce, je nadbytečná.

Bakalářskou práci Zity Strakové hodnotím jako výbornou a navrhuji její celkové hodnocení **43 kredity**.

Praha, 7. března 2008